

Jutud peidetud varandustest

Pärimus ja meedia

Mare Kalda

Ajavahemikus 1920–1940 ilmus Eesti ajakirjanduses silmatorkavalt sageli mitmesuguseid kirjeldusi varanduse otsimisest ja arheoloogilistest leidudest, nende seas ka aardemuistendeid. Muu hulgas avaldasid mõned väljaanded selleteemalist muistendiklassikat, mis oli saadud Eesti Rahvaluule Arhiivist. Nendest faktidest lähtudes kerkis rida küsimusi, mis väärivad analüüsi. Kas ajalehes sõnumina ilmunud teksti ja arhiivis rahvajutuna jäädvustatud teksti vahel on olemuslikku erinevust? Kuivõrd on võimalik võrrelda lugu, mis on ilmunud ajalehes, kuid millest on ka arhiivis üleskirjutusi (ajaleheartiklist on saanud folkloristlikus mõttes jutu variant)? Kas ja kuivõrd ajalehes ilmunud sõnum on mõjutanud kohalikku pärimust? Missuguseid jutte eelistas ja missuguseid vältis ajakirjandus? Vastuste leidmiseks

- ✘ meenutan pärimuse leviku uurijate seisukohti meediast kui kaas-aegse folkloori ringluskanalist;
- ✘ refereerin käsitlust ajakirjandustekstist kui mudelist ja vaatlen, mis põhimõtteil on pärimustekstist kujundatud ajakirjandustekst;
- ✘ võrdlen sõnumi kui žanri tunnuseid muistendile omaste joontega;
- ✘ toon esile, missugused paigad ja süžeed pääsesid sagedamini leheveergudele;
- ✘ esitan näiteid mõnedest juhtumitest, kus mingi kindla koha ja tegelastega sündmustest on ilmunud uudislugu ajalehes, kuid leidub ka rahvaluuleüleskirjutusi.

Meedia kui folkloori leviku kanal

Folkloori leviku seisukohalt on meedia üks teksti (ka rituaali, pildi, mängu) ringluse kanal. Võib küsida, kas ja kuivõrd ajakirjandusse sattunud pärimus – ükskõik kas klassikalise või nüüdisaegse pärimuse tekst – omandab sealjuures mõne ajakirjanduse spetsiifikast tingitud eriomaduse. Kas pala tähendus, tähtsus, funktsioon ja struk-

neb ka vastupidine tendents, Interneti-portaalide foorumitesse ja *online*-väljaannete kommentaariveergudele pääseb igauks, kes tahab kõnelda pakutud informatsiooni poolt või vastu või algatada uue informatsioonivoo. Ilmselgelt vahendatakse sellises suhtluses ka folkloori, sealhulgas niisugust, mis päevalehe uudislooks ei pääse.

Levikut massimeedias on peetud tänapäeva muistendite üheks definitsiooniliseks tunnuseks, olemuslikuks jooneks (paljude sama teemaga tegelevate kolleegide töid üldistades Smith 1999: 6). Folkloristid on märganud, et massimeedias võidakse uudisena avaldada rahvajutte (Hobbes 1987: 141; Selberg 1993: 203). Muistendist kui uudisest on kirjutanud ka Leea Virtanen: *Muistendid ilmuvad ajalehtedes kui tavapärased uudised või linnaolustikulisel kuulujutud. Umbes kolmandik tänapäeva muistenditest on jutustajaile tuttavad massikommunikatsiooni kaudu* (Virtanen 1996: 250–252). Eda Kalmre on vaadelnud meedias käiku lastud muistendeid ja kasutab nende kohta terminit meediamuistend¹ (Kalmre 2000a: 264–269).

Tekst kui mudel

Folkloristi kogemus lubab pidada enamikku Eesti ajalehtedes aastatel 1920–1940 avaldatud uudisjutte aaretest muistenditeks – vormilt vabadeks, sisult põhimõtteliselt usutavateks, sündmuste toimumise faktilisuse poolest tõesteks või tõeseiks jutustatud narratiivideks, mille tegelasteks reaalsed isikud ja sündmuspaigaks konkreetne koht (määratlus on lühikokkuvõtte Kalmre 2000b: 66 põhjal). Muistendeile kui erilistele tekstidele leiti rakendus ajakirjanduses. Muistendeist kui teatud tüüpi tekstidest said tekstid meediaväljal ja sealtpeale toimisid nad meediateksti funktsioneerimise seaduspärasuste järgi.

Maarja Lõhmus tutvustab meediatekstide sotsiaalse põhja vaatluses teksti kui mudelit, millel on mõjutajad ja mõjutatavad (Lõhmus 2000: 156–157). Kuivõrd nii sõnum kui ka muistend on tekstid, peaksid neis ilmne ühised tegurid ja toimed, mis tulenevad teksti mudeliks olemisest. Tegu on sotsiaalsete tekstidega, mõlemad on mõeldud kasutamiseks avalikkuses, kuigi auditooriumi suurus erineb.

Mis iseloomustab ajakirjandusteksti kui mudelit?

Ajakirjandusliku teksti puhul rõhutatakse ajakirjandust kui ideede ja kehtestamisvõitluse osa. Sellel võitlusväljal osalevad nii otse- kui ka varjatud kehtestajad, igal tekstil on oma allikad, alusmaterjal, mida asuvad teadlikult kodeerima saatja (ajakirjanik, kirjasaatja, toimetaja) ja vastuvõtjad, kes ei tarvitse tunda koode nii nagu teksti saatjad või kehtestajad. Sõnum kui valmistekst on juba kuidagi kodeeritud, töödeldud. Aga kui sõnumiks on muistend, pärimustekst? Mis on sel juhul allikas, kes on kehtestajad, milles seisneb pärimusteksti kodeerimine (töötlemine) ajakirjandustekstiks muutmisel? Ja veel üks aspekt: eriti tänapäeva linnajuttude puhul võib ajalehesõnum olla pärimusteksti allikaks, mingi jutt võibki minna liikvele just ajakirjanduses ilmunud loo põhjal.

Selgelt on näha kehtestajate olemasolu selles, missugused pärimustekstid satuvad pressis ja missugused ei satu. Klassikalisel folklooril ja akadeemilise folkloristika tulemustel on raske pääseda kesksete väljaannete veergudele või siis peavad sel alal loodud tekstid "võitlema" tulisemalt ja aktiivsemalt. Samal ajal serveeritakse niisuguseid tekste juba ette kehtestavate hinnangute või hoiakutega, pealesurutud koodi kaudu, käiku lastakse märksõnad *vanaaegne, esivanemad, unustatud, maaelu, tolmunud arhiivid, rahvariidides memmed* vms. Kuid siinkohal tuleks ka meeles pidada, et Jakob Hurt organiseeris edukat rahvaluulekogumist ja instrueeris oma kirjasaatjaid just nimelt ajalehe vahendusel.² Uudisekännise ületamise vääriliseks tunnistatakse mõned erutavad mütoloogilised olendid (kummitused, ufod) – sel juhul ei rõhutata niivõrd nende kuuluvust kestva traditsiooni, kuivõrd vastavate juhtumite tõsiloolisust. G. Bennett on toonud hulgaliselt näiteid eri maade ajalehtede aktsioonidest, kus lugejail paluti saata ajalehele ülenäoseletusi, täideläinud endeid, kogemusjutte kummitustest, andmeid rahvameditsiinist (Bennett 1999: 10–11). Kuid niisugustel korjandustel olid kindlasti žurnalistlikud, mitte traditsiooni arhiveerivad eesmärgid.

Viimasel ajal on hakatud märkama ja ajakirjandusväljaannete dialoogides osalema kutsuma folkloriste, kes tegelevad nüüdisaja traditsiooniga.

Kuidas saatja, s.t ajakirjanik kodeerib pärimusliku jutu ajakirjandussõnumiks? Kas need erinevad muistendiüleskirjutustest või rahvaluulearhiivi salvestistest? Kui ei erine, siis miks, ja kui erinevad, siis miks? Eeldan, et tekstitüüp on mõlemal puhul tegelikult sama ja kodeerija-saatja toimib tõepoolest nagu muistendi ju-

tustaja: loob oma algmaterjalist konteksti sobiva (ka kehtestajate hinnanguid arvestava) lugejaskonnale suunatud teatud struktuuri-ga tulemuse.

Ajakirjandustekst nii mõistetuna on mõjutusvahend, mingi teksti avaldamine tunnistab teatud diskursside esiletulekut ühiskonnas (Lõhmus 2000: 157). See vist selgitabki, miks osa pärimust satub ja osa ei satu ajakirjandusse.

Muistend ja sõnum. Ootused ja nende täitmine

Päeva- ja bulvarilehtedes ilmuvad muistendid on žanrilt ajakirjan-duslikud sõnumid. Mis on sõnum?

Sõnum või uudislugu on hiljuti aset leidnud sündmuse, intsi-dendi või fakti edastamise vorm; lühike faktikeskne kirjutis, milles faktid on toodud tähtsuse järjekorras (Rüga & Lauk 2000: 67).

Kui võrdleme sõnumi ajakirjandusteoreetilisi nõudeid (Rüga & Lauk 2000: 74) muistendeile omaste (sealhulgas vähegi elujõulistele aarde-jututüüpidele omaste) joontega, märkame nii ühist kui ka erinevat.

1. Ajakirjanduslik sõnum olgu päevakajaline, värske. Sama nõue pole tingimatu eeldus muistendi esitamisel, jutu kujunemisjärk, ju-tuna kristalliseerumine ja aktiivses kasutuses püsimine nõuab aega (Hiemäe 1978: 61–64). Iga jutustamiskord eemaldub ajas sündmu-sest või faktist, mis loo saamise algatas. Muistenditki võidakse ju-tustada kui suhteliselt värsket sündmust, aga ka kui situatiivselt või kontekstuaalselt päevakajalist juhtumit. See on tendents, mida võib märgata mõnede folkloorsete teemade ja muistenditüüpide puhul ning kindlasti ei ilmne see iga jutustaja repertuaaris. Tõesti aset leidnud või hüpoteetilise juhtumi aeg seostatakse siis kuidagi jutustamise ajaga. Muistendi taasesitamisel tekib huvitav tunnetuslik olukord, kus kunagine sündmus saab uuel jutustamisel värskeks. Näiteks jutustaja räägib ammusest kohtumisest mütoloogilise olendiga, kuid ajaline distants peaaegu kaob. Uuesti üle jutustades muutub koge-mus taas värskeks, taastub elamuse intensiivsus, vahetus (nagu oleks üleloomulikku kogetud hiljaaegu, päev või nädal tagasi).³

Aardejuttudes, kus meie maale saabuvad tundmatud varandu-seotsijad Rootsist, võib varianditi kohata jutusündmuste aja mää-ratlemist Nõukogude okupatsiooni perioodi. 1970. aastatel ei saa-

nud aga ühegi lääneriigi kodanik niisama lihtsalt sattuda Jõgeva-
maale Piils kulla maad kaevama, kuigi sellest jutustas üks infor-
mant aastal 1992. Sama jutu sagedasim ajamääratlus teistes va-
riantides on väljendatud sõnadega *mõned aastad tagasi, paariküm-
ne aasta eest* ning niisuguste osutustega jutte on rahvaluulearhiivi
üles kirjutatud ajavahemikus 1890. aastatest 2000. aastani. Tegeli-
ku mündileiu kirjeldus võib sisaldada värskena mõjuvat avastamis-
rõõmu, kuigi vanad mündid tulid välja ehk mitukümmend aastat
tagasi (nende juttude puhul pole küll tegu muistendiga selle mõiste
klassikalises tähenduses). Tegelikult pöördub ka ajakirjandus aeg-
ajalt tagasi varem avaldatud lugude juurde. Nagu jutustatakse uuesti
muistendeid, taasavaldatakse mõnikord varem ilmunud sõnum –
tekib loo variant nagu pärimuseski. Selle kohta on võimalik esita-
da ka värske näide peidetud varanduste teemal. 2002. aasta 23. ap-
rilli *Tartu Postimehes* jutustati paarilausealise saatesõna järel üm-
ber artikkel, mis oli ilmunud ajalehes *Vaba Maa* 1926. aasta novemb-
ris, just tookordsel aardesõnumite avaldamise hooajal (Silm 2002: 5;
<http://www.postimees.ee/intex.html?op=lugu&id=55567>).

2. Sõnum eeldab lähedust lugejale nii geograafilises kui ka psüh-
holoogilises mõttes. Enamik folkloorižanre vastab sellele eeldusele.
Folkloor on kogu aeg kodustanud mitmesuguseid motiive, kusjuu-
res rahvajutud on olnud eriti impordialtid. Kohamuistendimotiivide
kasutamine on ilmekas näide geograafilise läheduse loomisest muist-
endi vahenditega. Tänapäevase pärimuse puhul on näha, kuidas
meedia kaudu ruumiliselt kauge läheneb ja muutub kättesaadavaks
ka tunnetuslikult. Hiidrotid suurlinna metroos jäävadki ruumiliselt
kaugeks ja olustikuliselt võõraks, seevastu kättemaksuks ülisuure
kohvikuarve eest salastatud küpsiseretsepti avalikustav kettkiri on
edukalt üle kantud Tallinna oludesse.

Muistendid peidetud varandustest jutustatakse kõige sagedamini
algsest asukohalt jutustaja lähedusse. See põhimõte kehtib kohamuist-
endi kohta üldiselt ja kohaga sidumise viisilt on aardemuistendidki
kohajutud. Kohamuistend on näide sellest, kuidas nii geograafiline
kui ka psühholoogiline lähedus muistendi kui teksti kasutajatele
saavutatakse üheaegselt. Psühholoogilist lähedust kui kriteeriumi
on rõhutanud need folkloristid, kes analüüsisid muistendi funktsioo-
ne (Hobbes 1987: 140–146). Varanduste teema psühholoogiline lähe-
dus sellest kõnelejatele ja kuulajatele vajaks eraldi uurimust.

3. Prominentsuse põhimõtet rakendatakse elavalt ajakirjandu-
ses, harvem pärimusteksti loomisel. Tegelikult viidatakse autori-
teedile või muidu külakuulsusele ka kohalikus pärimuses, kus

prominent on kõigest kohalik prominent. Tõsi, selle aspektiga ajakirjanduslikus mõttes ei saa üht või teist folkloorižanri möönduste ja selgitusteta ühendada, kuigi pajatuste puhul see kahtlemata toimib. Ka aardejuttude hulgas on mõned juturühmad, mis keskenduvad nimeliselt tuntud isikule, kelle kuulsus tekkiski just varanduseotsimise pärast. Varanduseotsijate hulgas on ühe jututeisendi järgi ka kuulsus eesti maadleja ja tõstja Georg Lurich.⁴

4. Mõjus, paljusid inimesi puudutav fakt. Aardemuistendi puhul tekitab see esmapilgul vastuolulisi tundeid. Info kusaigil olevast rahaaugust ei peaks olema laia avalikkuse kasutada. Siin ilmneb folkloori ja tegelikkuse üks paljudest alaprobleemidest. Kuivõrd tõepoolest varandusi peideti ja kuivõrd usuti nende leidmise võimalusse, on teavet arvatavasti saladuseski peetud, nagu ka paljusid otsimiskatseid. Teiselt poolt tingimustes, kus liikumine ruumis ei ulatu(nud) tihti kuigi kaugele ja ei suhelda (ei suheldud) eriti paljudega, tähendab ka väljend "palju inimesi" midagi muud. Tasub tähele panna muistendeis esinevaid vihjeid otsimiste sagedusele: paljud varanduseotsijad on maa auke täis kaevanud. Ühtlasi levis aardepärimus tavaliste pärimuse leviku seaduspärasuste järgi, sellest kuuldi ja jutustati edasi või kogeti ja siis jutustati edasi.

Jutu funktsioonide erinevust või muutumist arvestades ei olnud midagi salastada juhul, kui jutt tekitas lõbusust ja selle sisu nagunii ei usutud või usuti verbaalse seikluse mõttes (muistendi meelelahutuslik funktsioon). Salastada ei olnud midagi ka siis, kui jutustati oletamisi, ebamääraste aja-, koha- ja isikumääratlustega (sest ei teatud täpselt või ei teatud enam täpselt, jutu õitseage oli möödas⁵). Ajas edasi liikumisel jäävad kõigepealt kõrvale mütoloogilisel motiivistikul toimivad tüübid, seejärel mütoloogilised motiivid tüüpidest, millesse kuuluvate juttude enamikus nad kunagi leidsid. Aja-, koha- ja isikukonkreetsus kui väljendusvajaduse ilming ja ühtlasi jutukujundamise võte püsivad kuigivõrd jutu eluea kõigis etappides (etappidest Ellis 1989: 35–36; selle eestikeelne tutvustus ja edasiarendus Kalmre 2000a: 70–71).

5. Inimlik huvi, mida ajakirjandus rahuldab sensatsioonilisi ja/või meelelahutuslikke lugusid avaldades. Kuid ka muistendeid, sealhulgas muistendeid peidetud varandusest luuakse, jutustatakse ja kuulatakse inimlikust huvist. Leea Virtase hinnangul rahuldab ja rahuldab muistendijutustamine inimese n.-ö stimulatsioonivajadust (kogeda hirmu, õudu, sügavat läbielamist, samas rahuldust sellest pääsemisest või enese väljaspoolest konkreetse probleemi suhtes),

inimene on valmis vastu võtma sellesisulisi verbaalseid mõjutusi, ka muistenditekstidena vahendatavaid (Virtanen 1996: 254). Aga sama eeldus kehtib ka sensatsiooniliste uudiste kohta.

Kas uudise reeglid üldse erinevadki muistendi esitamise intuiitiivsest vormist? Ajakirjanduslikus praktikas on edasi arendatud, kohandatud ja viljeldakse tegelikult sama tekstitüüpi, mida kasutatakse ja kasutab muistend. Kui ajakirjanik koolitatakse järgima teatud tekstikoostamisreegleid, siis hea muistendijutustaja kasutab niisuguseid põhimõtteid iseenese tarkusest ja kogemuste põhjal. Ajakirjaniku töö sõnumi kirjutamisel sarnaneb kindlasti kuigivõrd muistendijutustaja tegevusele. Muistendi fakt, intsident või sündmus ei ole tingimata reaalne fakt, vaid pärimussidus fakt. Kuigi ajakirjanduses kehtib tõesuse nõue, pole iga ajakirjandussõnum sugugi reaalse fakti edastamine.

Helge Gerndt kirjutas rahvajuttude kirjalike fikseeringute kinnistavast mõjust omakorda suulisele traditsioonile tagasi (või edasi) nii käibimiskestuse kui ka stiili mõttes (Gerndt 1986: 42). Eda Kalmre toob ühe kummitusjutu levikut analüüsid esile, kuidas jutu käigus hoidmiseks loeti aegajalt üle selle ajalehes ilmunud variant (Kalmre 2000b: 81). On olnud näiteid välitöödelt, kuidas informant jutustab muistendisarnase loo, kuid siis selgub, et ta vahendas kriminaalkroonikat. Aardemuistendite arhiiviüleskirjutuste hulgas on neid, mille infoallikana võib ära tunda ajalehevariandi (lähemalt allpool). Mõnikord võis informant ollagi ajalehe kirjasaatja. Ühest ajakirjandusliku versiooni ja arhiivis leiduva teisendi kokkulangevusest olen kirjutanud seoses Narva ümbruskonna varandustega (Kalda 1996: 53–60). Kohalik mees saatis pikki kirju Eesti Vabariigi erinevatele ministerriumidele, et juhatada ametnikke varanduseotsinguile.

Vahel võisid folkloristide vestluskaaslased olla lugenud lehesõnumeid, kuid teadsid ka lugu ja kombineerisid küsitlusel jutu suulisest ja kirjalikust variandist. Nad võisid olla lugenud, kuid pakkusid ikkagi oma variandi. Nad võisid olla lugenud ja esitasid aastaid hiljem kokkuvõtte loetust rahvaluulekogujale, kusjuures oma lugude allikat nad enam võib-olla ei mäletanudki. Arvatavasti pole põhjust eitada ka aarde-teemaliste lehesõnumite kui juttude kirjalike fikseeringute tagasimõju pärimusele.

Uudised sisaldasid aardepärimust perioodika tekkimise algusest peale. Juba esimene eestikeelne ajaleht *Tarto maa rahva Näddali-Leht* avaldas 2. numbris 1806. aastal kirjutise kriminaalsest inimohvrist Võrumaa aardeallikale. Tegu oli umbes 25 aastat varem aset

leidnud tapmisjuhtumiga. Kritiseeriti ebausku, nagu oleks võimalik saada inimese eest veevaimudelt varandust. Juhan Peegel märkis väljaannet iseloomustades, et lugu võis olla kuuldud kas rahvasuust või mõnelt lehetegijate kolleegilt ning ta pidas juhtumit millekski selliseks, mida meie varasemas trükisõnas polnud kohanud (Peegel 1998: 19). Kaks Roosa valla meest olevat küsinud Mõniste nõialt õpetust lättest varanduse leidmiseks. Varanduse kättesaamiseks tuli anda lättele hing. Mehed võtsid kõrtsist kaasa rumala inimese, kes leiti hiljem tapetult. Nagu leht kirjutab, varandus välja ei tulnud ja mehed anti kohtu alla. Kohe, kui läks käiku maarahva uus infokanal – ajaleht –, oli sealt võimalik lugeda kahtlusteta tõsilooa esitatud muistendit: kunagise mõrva asjaolusid selgitati pärimuse taustal. Kuid me ei tea, kas need mehed tapsid ka tegelikult kellegi nimetatud eesmärgil ja põhjendusel. Niisugune seos aga oli loodud ja esitatud tõenäoliselt juba kohalikus pärimuses. Sellistest mõrvadest leidub küllalt andmeid Lääne-Euroopa nõidusekirjeldustes (paljude viidetega Kittredge 1929: 204–213).

1920.–1930. aastatel ilmus Eesti ajalehtedes kokku ligi paarsada sõnumit peidetud varandustest. Sellel on ajakirjandusloolised tagamaad. Pressiturul kujunevas konkurentsisis osutusid Epp Laugu hinnangul edukamaks väljaanded, mis muu hulgas olid teistest kiiremad infoedastajad, pakkusid sensatsiooni ja olid paremini tuttavad lugejate ootustega. *Esmaspäev*, *Rahvaleht* ja *Uudisleht* saavutasid edu just neid kriteeriume järgides (Lauk 2000: 13–16). *Esmaspäev* kui Eesti esimene tabloid kujunes loetavaimaks nädalaleheks (Lauk 2000: 15). Just neis ajalehtedes aga ilmusidki numbrist numbrisse sõnumid peidetud varandustest, mis folkloristlike kriteeriumide järgi on äratuntavalt muistendid. Teema levis ka tõsi- sematesse väljaannetesse, eriti *Päevalehte*, vähem *Postimehesse*.

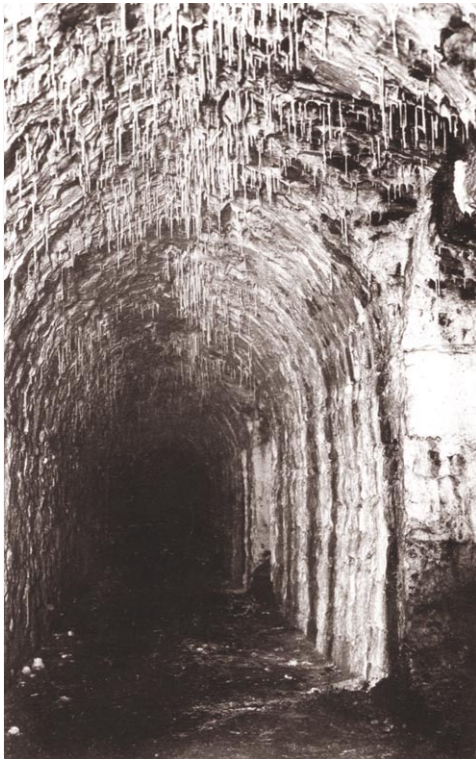
Enamiku selleteemaliste sõnumite tegevuspaigaks oli Virumaa (vähemalt 75 artiklit mõneteistkümmne aasta jooksul). Nende väljaannete hulgas, mis avaldasid lugusid Virumaale peidetud varandustest, oli nii kohalikke kui ka laiema levikuga ajalehti. Aardeteateid Virumaa eri paikadest avaldati ka nendes väljaannetes, mis ilmumiskoha poolest olid orienteeritud eelkõige mujal elavale lugejale (näiteks *Sakala*). Rohkem pööras tolleaegne perioodika tähelepanu ka Viljandimaa varandusejuttudele (20 kirjutist, eriti ajalehes *Sakala*), teistest piirkondadest kirjutati vähem ja juhuslikult, silmapaistvalt vähe pakkusid varanduselugusid Saaremaa (vaid kolm teadet) ja Järvamaa (kaks).

Narva 20. sajandi alguskümnenditel. Vaade jõele, sillale ja kindlusele. Foto Jaan Kristin. Dateerimata postkaart Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolise Arhiivi fotokogus.

Ajalehes ilmunud aardemuistendite **tüpoloogiline valik** pole kuigi ulatuslik. Kuid just need jutud, mida avaldamisel eelistati, olid tõenäoliselt oma käibimise kõrgpunktis – nii aktuaalsed, et ületasid ajalehe uudisekännise, taustaks tegelikud varanduse leidmise katsed. Tõsilugudena esitletud jutte varanduseotsimisest ei peetudki muistenditeks. Sel perioodil ei ilmunud jutud aaretest siiski veel meediamuistenditena, sellistena, mis sündisidki ajakirjaniku sulest või kirjutati ümber mingist teisest väljaandest. Sõnumite eelduseks oli kas kohalik kestmam pärimus või paikse sündmuse kirjeldus. Ajalehtedes ilmunud tekstide tüpoloogilist pilti mitmekesistas see, et kaks väljaannet kasutasid ka Eesti Rahvaluule Arhiivi materjale (allikale viidates).

Virumaa varanduste peidupaikade hulgas olid ajaleheartiklite järgi otsustades kuulsaimad Narva linn⁶ ja selle ümbrus ning Rakvere linnus,⁷ kuid ka Vaivara mäed.⁸ Nii Narva kui Rakvere kuulsus seisnes maa-aluste käikude või keldrite saladuses. Tavaliselt mainiti nendes kirjutistes, et kohapeal teatakse mälestusi möödunud sõdade aegsete varanduste sattumisest Narva. Loome koguni otsijate salaseltsi asutamisest (*Virulane* 27. jaanuar 1932). Võõras ei ole jutuarendus, kus Narvas nähti tundmatuid isikuid – varanduseotsijaid (*Virulane* 27. jaanuar 1932). Faktide tõepärasu-

Narva – tunnel linna all. B. Noormägi fototrükk. Dateerimata postkaart Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolise Arhiivi fotokogus.

“Paar palvid” järel 1992. aastal saabus kirjandusmuuseumi järjekordne kiri pärimusega vana Narva ümbruse aaretest.⁹ Seevastu paljutöötava pealkirjaga artiklis “Kullaotsimise palavikus – lähema mineviku pilte Narva ümbrusest” (*Narva Postimees* 24. juuli 1929) leidub üldsõnaline muistendikonspekt sellest, kuidas mõnekümne aasta eest olevat varandusi otsitud, kuid järgneb veel kaks juttu: äraviidud varanduse koha avastamisest ja pseudorahaaugust, kus külapoisid sokutavad varandustehuvilise tööjärje ette purustatud valerahapaja jäänused (jututüüp P 35, aardepärimus kaaslaste narritamiseks). Siin pakutakse ajakirjanduslike teadete sildi all küll rahvajutte.

ses ei pidanud tekkima mingeid kahtlusi. Tsiteeritud kirjutisse on põimitud muistendimotiive, nagu oleks kuskilt arhiivist leitud varanduse peidukoha plaan ja rootsikeelne seletus. Vihjatakse varasemale otsimisele: *Juba 1914. a. tegid kaks rootslast katset murda teed komertskoolialustesse võlvkäikudesse ja ka neil oli andmeid, et seal peidetud suur varandus* (*Virulane* 27. jaanuar 1932).

Sõnumiga ei taotletud vana jutu edastamist, vaid teatati ettevõtlike narvalaste tegutsemisest.

Pärast Teist maailmasõda sai Narvast hoopis teistsugune linn kui enne. Sellest hoolimata on hiliste aegade üles kirjutatud analoogilisi teateid kunagistesse käikudesse peidetud varandustest. Näiteks teleaate

Rakvere linnusest arvukate aardemuistendite tegevuspaik. Ain Kalda foto 2001.

Rakvere linnusest kirjutades jäeti mulje, justkui oleks tahetud vastu tulla lugejate soovile lahendada käikude ja keldrite saladused. Varemetealuseid ruume puhastati ja kaevati 1927., 1931. ja 1933. aastal Rakvere Muuseumi Seltsi algatusel. Ajaleht *Virulane* avaldas ülevaateid kaevamiste seisust, lootustest ja leidudest, sealhulgas tõest infot, et salapärased käigud ei viinud kuhugi ja keldritest ei leitud aardekaste. Kui 1931. aasta kirjutistes pakuti eelkõige asjalikku teavet linnuse ajaloost ja ehituslikest iseärasustest ning kirjeldati väljakaevamisi, siis varasemas, 1927. aastal ilmunud artiklis oli tutvustatud ka pärimust. 21. mai *Virulases* eksponeeriti aardeid muistendeile omasel viisil nii hulga kui ka päritolu poolest:

Tõsi on see, et Vallimäel kulda on. Ja seda on väga palju. Kuld asub kaheteiskümmes tündris. 8 tündrit on orduaegset kulda ja 4 tündrit Rootsi raha. Kullatee on järgmine: Esiti tuleb rauduksest läbi minna, siis paremale keerata, seal on mitu suurt kivi, need tulevad ära veeretada ja siis otse edasi minna. Edasi jõuad avause juurde, mis otse alla viib. Seda mööda tuleb alla laskuda. [---] (Virulane 21. mai 1927).

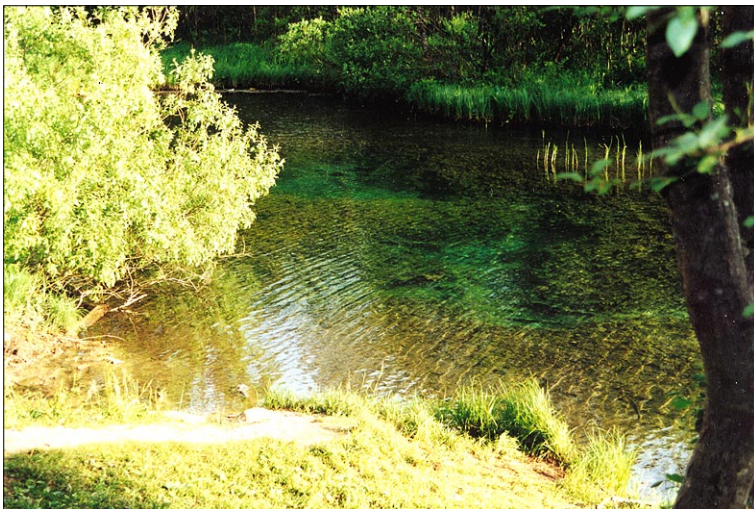
Niisiis, *Virulases* ilmunud loos ei puudu ka lisamotiiv unes juhata-tud varandusest.

Sama aasta 19. novembri *Virulases* aga tutvustas maa-alust Rak-veret *vanarahva mälestuse järele* ERA aktiivne ja produktiivne kir-jasaatja August Krikmann. Jälle jutustati Vallimäest (linnuse müü-ridest põhja pool), mille all olevat olnud varakamber, kirjeldati pikka maa-alust teed tänavate all. Suurt punast koera keldris ei olnud mainitud üheski muus Rakvere-sõnumis (*Virulane* 19. no- vember 1927). Ka Rakveres ei puudu jutt võõrast aardeotsijast, kelle tegevusest kohe ajakirjanduseski juttu tehti. 1929. aasta 19. septembri ajaleht *Virulane* kirjutas noormehest, kes ilmus ühte Pika tänava majja, kriminaalpolitsei tunnistus või luba kaasas, ja torkis aias mingisuguse vedruga varustatud oraga, ilma et midagi leidnud oleks.

Jututüübid ja jutumotiivid

Nagu selgub, eelistati ajalehtedes avaldada kirjutisi, kus varandu-seotsimine oli otseselt kellegi konkreetse inimese või inimeste rüh- ma tegevus äratuntavas ümbruses (jututüübid P 31 identifitseeri- tavate kaevajatega ja P 21 tundmatute kaevajatega). Nagu pärimu- sekogudest moodustavad kolmandiku süžeeta teated varanduse pei- dukohtadest (tüüp P 1), avaldati neid üksjagu ka lehtedes. Nimeta- tud sõnumitesse võis olla kombineeritud motiive varanduse juha- tamisest unenäos, kuid kuskil ei saanud nimetatud motiiv süžeed käivitavaks, ei arendatud jutte tüüpide P 106 – P 205 kombel, kus kogu jutu edasine sisu läks liikvele unesn varanduse juhatamise episoodist. Ajalehesõnumites piirduti valdavalt üldistava märkuse- ga, nagu *inimestele on aegajalt unes juhatatud varanduste asukoh- ti*, või kui kirjeldati kellegi otsimistegevust, siis väideti tema otsi- misajendiks olevat unenägu (näiteks Hans Veku ja Pääsukese juh- tum allpool). Nimeliselt tuntud kaevaja tegevusele pühendatud lu- gusid edastati mõnikord mingi arheoloogilise leiu kirjeldamise taust- tal. Ilmus ka sõnumeid kahtlusteta tegeliku elu seikadega ja var- guslugusid tallu peidetud raha kadumisest.

Klassikalisi rändmuistendeid toleaeagses ajakirjanduses peaaegu ei avaldatud. Kui neid mõnest lehest siiski lugeda sai, seisis peal- kirja järel aus märkus: *Eesti Rahvaluule Arhiivist*. Vähemalt viis muistendit kohtumisest varanduse valvajaga (P 306) ilmus ajale-

Siniallik Paistu kihelkonnas. Allika põhjas olevat pajatäis kulda. Mall Hiimäe foto 2002.

hes *Virulane* sügisest 1927 kuni kevadeni 1933, kõik seotud Virumaa paikadega (üks neist mitmekülgsest kuulsa Rakvere pärimuse esindaja). Samas lehes avaldati 24. novembril 1932 muistend varandusest Roela mõisas nn Katlaaugul, kus otsijat eksitas ölekoor-maga siga (tüüp P 82), samuti aardetulest ühel kääpal Palmse mõisas (21. veebruar 1933). Ma ei tea praegu, kes folkloristidest oli *Virulasega* seotud või miks *Virulane* nimetatud tekstidest rohkem huvitus kui näiteks *Esmaspäev*, *Rahvaleht* või *Meie Maa*.

Teine folklooriklassikat eelistanud väljaanne oli *Sakala*, mille 1931. aasta lisas *Sakala Pühapäev* ilmus pikem käsitlus “Kulda ja hõbedat Sakalamaal” koos varasematel aegadel Viljandi-maalt üles kirjutatud 15 muistendiga. Tolleaegses pressis ei lisatud kirjutajate nimesid, kuid nimetatud artikli autor on teada. See oli folklorist Richard Viidebaum (hiljem eestindatult Richard Viidalepp). Populaarse *Sakala* lugejatel oli võimalus tutvuda professionaalse folkloristi arvamusega aardebuumi kohta. Ka selgub siit hästi, et R. Viidebaum pakkus oma arutluses just alternatiivset vaadet varem ilmunud aardeteemalistele uudislugudele. See on kõike muud kui sensatsiooni edastav ja lootusi väljendav. R. Viidebaum kirjutas:

Läinud sügisel võis leida ajakirjandusest sagedasti teateid, et siin ja säääl otsitakse peidetud varandusi. Rahvasuus on niisuguste maa-aluste varanduste kohta ju väga palju jutte, üks põnevam kui teine. Kui need oleksid võetavad tõena, peaks meil seni leidmata olema mitukümmend sõjakassat, samuti mitukümmend tündrit Rootsi kuninga kulda, mitu kuldtõlda ja ei tea mis kõik. [---] Kuigi vanasti rahutute aegade puhul on raha ja väärtasju peidetud, selle kätteleidmine on siiski täiesti juhuslik. Unenägude ja rahvajuttude järgi otsimine pole kunagi andnud positiivseid tulemusi. Teiseks ei tee odavast metallist löödud ja roostest tugevasti rikutud vanaaegsed rahatükid meie päevil enam kedagi rikkaks (Viidebaum 1931).

Näitetekstide hulgas leidub kas kogemata või meelega ikkagi kaas-aegset huvi äratanud jutuarendusi. 40 aasta eest olevat rootslased käinud varandusi otsimas Sürgavere Kinska talu põllult ning korduvalt kaevanud seal (unenäost ajendatuna) Laulu Torn. Kaks isikujuttu esindavad tüüpe, kus kündja (seekord Kalts-Juhan) vannub kurja ja varandus kaob sellepärast (P 66), või varandust ei saada, sest jäetakse õigel ajal minemata (nii juhtus Juhan Otsaga Võisikult; P 106). Selgelt minevikulist pärimust esindab muistend Siniiallika varanduse kuivatajatest (P 217), Polli mägedest saadakse varandus jutluse ajal (P 141). Muistendit Abja sepale rikkuse juhatamisest sillal (P 151 = AT 1645) ei ole taasesitanud ükski teine selle perioodi ajaleht. On võimalik, et *Virulane* hakkas ERAst pärit muistendeid avaldama just *Sakala* eeskujul. Kuid see on üksnes oletus.

Kas ajalehtedes üldse ei ilmunud klassikalisi muistendeid, eriti pärimuse kombel usutavaks esitatuna? Mõnede keldrite ja käikude kohta on levinud jutud, et sinna sattunud inimest tabas hiljem karistuseks vaimne või füüsiline puue või ka surm (P 316). Ka niisugustest tegelikest või oletuslikest juhtumitest kirjutati ajalehtedes seoses peitaardega. Usundiga seotud aardemuistendeist oli see ainus jutt tüüp, mis ajakirjanduse veergudele võeti (kui kõrvale jätta need, mis teadlikult saadi ERAst). Juba 1923. aastal ilmus väljaandes *Vaba Eesti* uudisjutt Kantsi kõrtsi kohta (*Vaba Eesti* 3. mai 1932). See kelder näib arhiivi andmetele tuginedes siduvat endaga mitmesugust pärimust vmt. Ajalehes apelleeritakse vanaaegsusele, kuid ei kuulutata midagi valesks ega võimatuks:

Teatakse maakohti, kus inimene ehk loom teatud päeval ja tunnil viibides mingisuguse iseäraliku haiguse saanud või isegi

suure vaevlemise järele surnud, sest see koht olla ära nõutud. Kõikide sarnaste seletuste tõenduseks tuuakse etteseletajate poolt nende vanu tuttavaid ja sõpru, ehk muid teatud isikuid (Vaba Eesti 3. mai 1932).

Samas artiklis jutustatakse korduvatest katsetest Kantsi kõrtsi keldrist kulda saada, kirjust koerast aardekastil ja Peetrist, kes keldris käimise tõttu pimedaks jäi, nagu ta ise olevat kõnelnud. Keldri ukсед olevat kinni müüritud just sel põhjusel, et selliseid õnnetusi vältida, kuid läbi prao olla suur raudkast endiselt nähtav. Need sisuetapid korduvad arhiivitekstides enam-vähem püsivalt (Hurda ja ERA kogudes leiduvaid muistendeid Kantsi kõrtsist on konspekteerinud oma Eesti Rahvaluule Arhiivis säilitatavas koduloalases uurimistöös *Võnnu kihelkonna kohanimed ja minevik* (1990) Lemming ja Ilse Rootsmäe).

Elukutselised kullakaevajad Eestis?

Üks pressis eelistustest varandusejuttude avaldamisel oli isikukeskne esitus (vähemalt 16 uudislugu). Kirjutati nimetsi tuntud inimestest, keda saatis varandusteotsija kuulsus. 1929. aastal võisid lehelugejad tutvuda põhjalikumalt Hans Veku ja Pääsukese tegudega artikli "Emumäe peidetud varad" vahendusel (*Ugala* 31. jaanuar 1929):

Siin ümbruses on teotsenud üksvahe koguni kaks elukutselist kullakaevurit. Esimese nimi oli Hans Veku, pärit Mäiste külast. Tema käinud alati ringi, labidas õlal ja väike kollane koer kõrval jooksmas. Ikka ta oli näinud unesid kullaaukudest ja kaevanud kord siin ja säääl. Muidugi võõrastel maadel, kust ta – kui kaevatav auk oli soovimata kohas –, varsti minema kihutati. Siis läks ja jätkas oma tööd teises kohas endise hooaga. Nüüd aga juba paar aastat tagasi on see agar kullaotsija jäänud jäljetult kadunuks. Kus ta maine põrm praegu puhkab, seda ei tea keegi. Kuulujutte on mitmesuguseid. [---]

Kuid siin ümbruses on liikunud veel teine elukutseline kullakaevaja, kelle nimi oli Pääsuke, pärit Torma kihelkonnast. Temast kõneldakse, et ta olevat suuresti koolitatud mehi, kel viis keelt suus. Olnud rikas mees ja palju õppinud. Kuidas tast aga kullakaevur saanud, selle põhjust pole teada. [---] Nii käivat ta kaevamas mitmel pool. Sageli õige kaugel. Kord ise-

gi Tallinna lähedal. Peidukohti juhatatavat talle ikka unes nagu Vekulegi. Kaevamiste tagajärjed ei heidutavat teda sugugi. Kui mõni peremees ajab ta minema oma põllult, siis seletab teistele: "Näe nüüd! Sää! on suur hulk kulda, aga välja kaevata ei lasta." Kord seletanud ta ühele talumehele: "Vaata, sina oled nüüd rikas mees ja mina tahan saada rikkast mehest. Sellepärast ma otsingi kulda." [---] (Ugala 31. jaanuar 1929).

Ajaleheruumi jätkus isegi meeste elukäigu valgustamiseks. Ei kirjeldatud üksnes varanduste kaevamise episoodi, vaid loo stiilis on tunda toimetaja kätt. Kaevajate spetsialiseerumise rõhutamine ei mõju kogu aardepärimuse taustal kuigi traditsiooniliselt. Aardeotimine või varandusest teadasaamine on jututegelasele ikkagi pigem juhuslik ühe- või mõnekordne episood, millest jutt liikvele läks. Sellest, et keegi on korduvalt rahaauku otsinud, võidi tavasuhtluses küll jutustada, kuid väljend *elukutselised kullakaevurid* mõjub ajakirjandusliku leiutisena.¹⁰ Arvatavasti on siin ja teisteski artiklites proovitud luua sarnasust muu maailma kullapalaviku-lugudega. Ent kirjutise aluslugu pärineb tõenäoliselt kohalikest oludest. Kahest mehest kirjutades on sõnumi koostaja, ise lugusid kuulujuttudeks nimetades, lootnud luua väikese seiklusjutu. Stiilierinevus torkab silma, kui võrrelda *Ugala* artiklit näiteks sõnumitega tundmatutest kaevajatest teistes lehtedes, mis ei erinenud mõnikord üldse muistendi üleskirjutustest. Ka episoodi kuhjatakse siin rohkem kui muistendites ja jutt on stiliseeritud.

Kahe kullaotsija ajaleheversioonile olen leidnud rahvaluulearhiivist neli paralleelteksti, millest ühe siin esitan:

Veku-kullakaevaja

See Veku-nimeline mees käind siin ka otsimas kulda. Kuski hakand kohe õues kaevama, teisal tahtnud lillepeenrad ümber pöördä, et kulda säält alt kätte saada. Rakke mäel olevat kõlakoda, selle tahtnud ümber lasta. Ühe samba kaevand juba lahti, siis aetud ta minema. Kärde mäel käind kuldõtölda välja kaevamas (ERA II 12, 599 (31) < Simuna khk., Suure-Tammi-ku k. – Richard Viidalepp < Juhan Steinberg, 69 a. (1929)).

Lisaks sellele konspektile kirjutas R. Viidalepp samal kogumismatkal üles kaks juttu noorelt Koila mehelt Karl Tislerilt.¹¹ Need on samas järjekorras nagu ajaleheski, jutule kullakaevaja Vekust järgneb pajatus teisest kullakaevajast Pääsukesest. Ajalehesõnumi tekst

Emumäe ümbruses tegutsesid ajalehe Ugala hinnangul 1920. aastate lõpul elukutselised kullakaevajad. Helmut Joonuksi foto 1968.

ja arhiivitekst ei lange sõnasõnalt kokku, kuid põhilised sisuetapid on mõlemas jutus identsed. Kui Richard Viidalepp ei sattunud külastama sama inimest, kes oli saatnud ajalehele *Ugala* sõnumi Vekust ja Pääsukesest, võib järeldada, et tollal 24-aastane mees jutustas rahvaluulekogujale lihtsalt värsket ajalehte ümber. Kohaliku rahva hinnangul oli tegu *ühe lahtise inimesega*, kelle jutustajavõimeid tõi R. Viidalepp esile kogumispäevikus. Kui levinud oli lugu kohalikus traditsioonis tegelikult, on nende andmete põhjal raske öelda, arvatavasti andis see siiski kõneainet. Ükskõik, kas informant K. Tisler oli sõnumite saatja või mitte, otsustas ta siiski vahendada enda teada olevat informatsiooni rahvaluulekogujale sellise teksti kujul, nagu see on lõpuks ERA rahvaluulekõitesse on jõudnud.

1967. aastal, peaaegu 40 aastat hiljem jutustas üks informant kunagist juttu, kui temalt küsiti ühe kivi nime seletust:

Pääsukesekivi on nii, et üks veike vanameheköss oli, on käinud terve suvi kaevamas seal, et kulda pidi all olema. Võib-olla sellest on see Pääsukesekivi [nimi]. Pääsuke oli nimi sel vaname-

hel. See oli Jürra juures. Kas seal oli kulda? – Võib-olla ei old muldagi (RKM II 211, 645/6 (3) < Kodavere khk., Metsanuka k., Tooma(ra) t. – Mall Proodel (Hiimäe) < Paul Paju, 63 a. (1967)).

Jutustaja ei olnud kivi nime ja talle teada olnud jutu seoses kindel, samuti ei olnud ta kindel seal kulla leidumises. Küll aga mäletas ta niisuguse nimega varanduseotsijat. Hea jutustaja ja pärimusetundja Aliide Õunap naabrusest Sääritsa külast seevastu teadis kivi nime, kuid ei maininud varandust ega selle otsijat Pääsukest.¹²

1933. aasta 15. novembril avaldas ajaleht *Elu* uudise Võrumaa varanduseotsijast Mihkel Hammerist. Teda ei nimetatud elukutseliseks kaevajaks, ka artikkel tervikuna ei mõju nii ülestiliseerituna nagu eelmine näide väljaandes *Ugala*:

Orava vallas leiti tüki aja eest Kolga talu maal asuva künka kaevamisel inimluid ja raudkast mingi musta vedelikuga, mille koosseis pole teada.

Asjast huvitus ligiduses elutsev Mihkel Hammer, kes asus uuesti kaevamisele – kullajahile. Pikema kaevamise järele õnnestus tal nüüd leida mingit 30–40 cm läbimõõdulist kivi, millel leidusid mitmesugused raiutud kirjad ja kaks ilustust. Hammer näinud nüüd unes, et leitud kivisse on valatud kullakasti võti, ning kast pidavat olema maetud samasse künkasse. Nägemusse uskudes võtnud ta suure vasara ning purustanud kivi tükkideks, ent võti jäi muidugi leidmata. Enne lõhkumist pakkunud kohalik ärimees Oja mehele kivist 20 krooni. Kuid lootes leida varanduskasti võtit, ei müünud Hammer kivi. Ümbruskonna elanike arvates on läinud kivi purustamisega kaduma väärtuslik muinasleid. Mees kaevab künka juures südilt edasi, olles veendunud, et leiab ligemal ajal kulda ja teisi kallisesemeid (Elu 15. november 1933).

Möödus 49 aastat, kui rahvaluulekogujad lindistasid Ala-Hanikase külast jutu kellegi Hammõri varanduseotsimisest:

Ja see kullaauk on praegu seal näha veel, kus ta kaevas. [---] Ega ta siis seda kellegi öelnud, mis ta sealt leidis, aga siis ta kaevas, mitu korda käis kaevamas siin ja. Siis ta alguses oli leidnud ühe niisuguse kivi. Siis ta jättis poolele. Seal oli midagi niisugust: sõrmejäljed ja jalajälgi ja seal kivi peal old ja. No

kui minu õde oles eland, võib-olla see vana, see õetütar ka mäletab veel seda kaevamist, kui see Hammõr seal kaevas. See ka on juba nüüd 60-aastane. Väga võimalik, et see mäletab seda lugu, ma nagu ei mäleta õieti. Ja siis tema ikka sealt midagi leidis ja läks nüüd, ehitas endale Võrusse maja ja enam sinna kaevama ei tuld ja. Ja praegu kutsutakse seda kullahaud. [---]

Ja pärast oli tulnd tema jälle siis kaevama ja siis ikka ta midagi sealt leidis. [---] Nii et ta olevat unes näind, kuskil ta oli, kas Siberis või kus ta oli ja. Tuli siia, siis ta ikka, siis seal näidati temale unes see koht, ja ta hakkas kaevama. Siis ta jättis selle, ku ta selle kivi leidis, siis ta jättis selle kaevamise pooleli. Ja pärast järgmine aasta tuli ta ikka jälle hakkas kaevama. Ja siis ta läks ja hakkas jõukalt elama. Ehitas endale Võrusse maja. See oli Eesti ajal (RKM, Mgn. II 3523 (5) ja (7) < Vastseliina khk., Orava v., Ala-Hanikase k. – Vaike Sarv, Õie Sarv < Emma Kütt, s. 1898 (1982)).

Tekst on suhteliselt pikk, kuid mitte ladus. Informant suutis meenutada kunagist juhtumit ka 50 aastat hiljem (kui pidada tõeks, et Mihkel Hammer tõesti 1930. aastate algul varandusi otsis). Paljud kordused, elliptilised laused ja suhteline sõnarohkus lindistuses arvatavasti tunnistavad informandi ülesande komplitseeritusest: jutt taas luua.

Kuigi Emma Kütt oli ajalehesõnumi ilmumise ajal umbes 35-aastane ja võis olla lehte lugenud, lähtusid tema hilisemad meenutused arvatavasti suulisest pärimusest. On teadmata, kas mõned neist rahvapärastest motiividest, mida uudislugu ei sisalda, olid artikli kirjutajale teada või mitte. Ajalehes puudus näiteks info varanduse päevavalgele tulemisest ja otsija rikastumisest. Seevastu jutustas Emma Kütt, et Mihkel Hammeri ettevõtmist saatis edu ja leitud varandus tegi temast jõuka mehe. See lahendus on tunnuslik traditsioonilisele jututüübile P 13 (leiust jõukaks). Leheversiooni saaksime aga tüübistada kui P 1 (teated varandusest), millele lisandub unes juhutatud varanduse motiiv (viimane leidub mõlemas variandis).

Värvikas ülevaade fabuleeriti erilise salaseltsi kavatsusest leida Toolse lossi juurde peidetud varandused (*Esmaspäev* 25. november 1934). Ajalehe *Esmaspäev* andmetel lähtus otsijate ühing ühe Rakvere seltskonnategelase eestvedamisel just vanast jutust. 35 aasta eest olevat keegi kaevu kaevates leidnud raudvitstega kasti, kuid

Muistendite järgi leiduvat Toole linnuse ümbruses peidetud varandusi. Andres Kuperjanovi foto 2002.

polnud sõandanud seda avada. Uute otsijate motiiviks polnud siiski varandusehimu, vaid *püüid hankida olevikule muistseid arheoloogilise väärtusega asju, olgu need mis tahes seal kirstus. Ja kui siis tööpoolest vana kaev kullaauguks osutub, tuleb arvestada ikkagi seadusega, mille järele kõik maapõue varandused kuuluvad riigile* (Esmaspäev 25. november 1934).

Jutte kohalikest kuulsustest-varanduseotsijatest avaldati ajalehtedes kas siis ajakirjanduslikumas või rahvapärasemas stiilis, näiteid leidub mõlemast vallast. Isikukonkreetne esitus rahuldab mõlemal juhul samu vajadusi, kinnitab loo usutavust ja tunnistab asjadega kursis olekut, teadja eelist mitteteadja ees.

Lelle mõisa, Kõlleste valla, Kissu talu jt juhtumid

Vähemalt sama aktuaalsed ja löövad olid lehe-toimetajate valikul avaldatud jutud tundmatutest varanduseotsijatest, keda arvati olevat nähtud mitmel pool Eestis,¹³ samuti nende tegevuse tulemuste kirjeldused (vähemalt 24 kirjutist, mõned neist üksteise äratrükid).

13. juulil 1927 avaldas *Virulane* kirjutise “Saladuslikud mäekae-
vajad Mäetagusel”, kus kirjeldati tundmatut keelt kõnelenud vöö-
raid, tekitatud kaevamisjälgi ning katkise pudeli tükke. Tsiteeri-
me sõnumi lõpuosa:

*Niisama võimalik, et seal lihtsalt vanal ajal peidetud varan-
dust otsiti, sest mäe kohta liigub rahva seas palju kuulujutte
peidetud varandustest, Rootsi ajast jne. Pealegi on külaelani-
kud nimetatud mäelt mitmesuguseid väikesi vanaaja mäles-
tusasju leidnud.*

26. novembril 1928 ilmus ajalehes *Esmaspäev* põnev ja üksikasjalik
sõnum *rootslaste päranduse otsijatest* Lelle mõisas. Minevikulise
eelloo esitamiselt siirduti värskete sündmuste juurde. Seekord pa-
kuti kirjeldatava toimumise ajaks 11. novembrit 1927, seega um-
bes aastapäevad enne vaadeldava kirjutise ilmumist. Kirjutaja ka-
sutas olevikku kui stiilivõtet: *kaks vöörast meest astuvad Lelle jaa-
mas rongilt maha, vöörad vaatavad mingit kaart, hommikul ilmu-
vad rongile (Esmaspäev 26. november 1928)*. Ootuspäraselt kirjel-
datakse otsijatest järele jäänud auku ja koguni tühja malmist pada
oletatavalt ingliskeelsete märkidega kivi kõrval. Artikli lõpuosa
pakub taustaandmeid muistendi käibimisele: *Kohaliku rahva meeli
hoiab see lugu veel praegu ärevil, sest oleks ju igauks tahtnud mee-
leldi olla õnnelik leidja*. Ühtlasi esitleb kirjutaja juhtumit kui tões-
tust mõne rahaaugu jutu paikapidavusele, s.t tunnustab rahvajut-
tude olemasolu, pidamata niisugust reportaaži ennast rahvajutuks:
*See lugu tõendab veel liigne kord, et kõik rahaaugu jutud ei ole mit-
te ainult muinasjutud (Esmaspäev 26. november 1928)*.

Ajalehes *Virulane* avaldati 9. mail 1933 uudis pealkirjaga “Võru-
maal leiti rahaauk: tundmatud inimesed avastasid peidukoha ja vii-
sid ära varanduse”:

*Reede hommikul leiti, et Võrumaal Kõlleste vallas asuva
Krapsi mäe sisse on öösel kaevatud 2,3 m sügavune, 3 m
pikkune ja 1 m laiune auk, mille põhjas oli näha püti ase.
Kohe levis kuuldus, et tundmatud on öösel lahti kaevanud
Rootsi-aegse varanduse peidukoha ja ära viinud pütitäie sin-
na peidetud varandust. Varanduse väljakaevamise koht asub
mäe kõrgemast tipust 50 m põhja pool. Kaevamise koha lähedalt leiti vana tammepuu kilde ja üks rauast pütisang, mis
aina kinnitab kuuldusi. Leitud esemed viidi Hugo Traadi tallu,
kelle maa-alal ka mägi asub.*

Neljapäeval nähtud Kõllestes nimetatud mäe ümbruses liikumas kahte kahtlase välimusega võõrast meest. Mehi peeti rahvuselt rootslasteks. Mõlemad mehed käinud mäel ning hiljem omavahel rääkides istunud metsaserval. Nähtavasti leidsid mehed päeval varanduse asukoha, et öösel kergem oleks oma tööd läbi viia. Mäe tippu on maa peale tõmmatud ringisse rist ja risti juurest näidatud noolega suund varanduse peidupaika. Kuna täheldatud mägi on sadulakujuline, kutsuti teda ka varematel aegadel ja vanemate inimeste poolt Sadulmäeks. Seal olevat kunagi asunud ka kõrts. Ümbruskonna inimeste seas räägitakse, et mäe sisse olevat Põhjasõja ajal peidetud mitmesuguseid varandusi ja tervelt 3 pütti kulda.

Võrdleme uudisjuttu mõnede muistenditeks tidega. Üleskirjutus Valgjärve vallast 1939. aastast:

Kõlleste vallas Võrumaal Krootuse mõisa ligidal Puiga talu juures asub suur mägi. Mäe tipule on ehitatud vaatetorn. Rootsi sõja ajal oli sinna mäele kulda peidetud. Hiljuti tulid Rootsist mehed seda kulda otsima. Karjased olid näinud, et tundmatud mehed liiguvad mäel, vaatavad kaarti ning olid siis ära kadunud. Öösi aga olid nad kulla mäe seest välja kaevanud ning olid söitnud ühes kullaga Rootsi. Tänutäheks panid nad aga mahajäänud püttilaudade peale kuldraha, et kes siis kõige enne juurde saab, pärib selle kuldraha omale. Et mägi asub Puiga talu põllul, siis pandi selle mäele nimeks ka Puiga mägi (ERA II 243, 27 (12) < Kanepi khk., Valgjärve v., Ahti t. – Irene Värvi < Aleksander Värvi 45 a. (1939)).

Üleskirjutus Kõllestes vallast 1966. aastast:

Rootsi kuld Puiga talu mäe all

Krootuse (peräst Kõllestes) vallan Puiga talu mäe all oll Rootsi kulda. Viidi 1936. aastal säält ärä. Ütelnuva, et omma' maamõõtja, kangede kõnelnuva väega. Käenuva aparaatega säält ümbre Puiga talu kolm päeva. Ja ütekörra, ku perenaene lännü näile süvvä' viima, ollu ärki kaonu säält.

Peremees lännu põllu pääle künmä ja leidnu säält sis kolme suure kasti jälled, tee päält autu jälled ja nii arvasiva, et nuu ollu iks rikka võõra mehe ja veiva Rootsi kulla ärä'.

Kõneldi kah, et Puiga mägi kõmisi, ku säääl kõvaste tantsiti, et alt olla' tühi ja varandus seen (RKM II 212, 654/6 (6) < Kanepi khk., Krootuse (Kõlleste) v., Heisri k. – Regina Praakli < Anna Sisask, 73 a. (1966).

Näide Kõlleste külast 1997. aastast:

Säääl on kolm mända, Tsähknalun. Üt's mänd om metsa seen. Kaks mända om alles, üks om maha lõigatu. Üks mänd om siin Traadi maa pääl, teine on jällegi kaugemban. Met-sa seen, kolme nurka nad om. Säääl teive nalja mehele. Tema on ka Puiga Traadi maa pääl. Oli tehtu sinna märgi ja võetu nisukene õige joon, Puiga maa pääle. Ol'1 kaivetu sääält maa seest. Ol'1 üt's tammepuupütt. Et sinna om siss maetu kuld, jutt ol'1 selline. Aga mehe teivä siss nalja ja teivä siss nisukese piirangu, kuskohal ta om. Et kätte om saadu ja kaevetu väl'la. Peremehel kangest süda täis, et nüüd kaivseva väl'la. Aga tegelikult oma mehe teivä nalja (EFA I 21 (4) < Kanepi khk., Piigaste k. < Kõlleste k. < Vologda kubermang, Oparini alevik – Kadri Tamm < Elmar Haljaku, s. 1911 (1997)).

Variandid aastatest 1933, 1939, 1966 ja 1997 on detailide poolest erinevad, kuigi on ka kokkulangevusi. Ülesehituselt järgib ajalehes *Virulane* ilmunud variant (varaseim kolmest otsimisepisoodiga teisendist¹⁴) uudise struktuuri, kus kõigepealt esitatakse tähtsaim – tulemus, fikseeritakse muutus. Seejärel tuuakse tõendid ja alles lõpuks viidatakse kestvalem pärimusele. 1939. aasta üleskirjutus seda struktuuri ei kasuta. Muistend algab küllaltki täpse kohaosutusega (nii algavad üleskirjutused, mis jõudsid arhiivi tolle kogumisaktsiooni tulemusena), otsijate ilmumine ja nende tegevuse tulemuste kirjeldus esitatakse sündmuste loogilises järjekorras. Kui võrd koolilastelt oodati ka kohanimetõlgendusi, on lõppu lisatud muistendi tegevuskoha – mäe – nimeseletus.

1966. aasta üleskirjutus sarnaneb mõnes mõttes struktuurilt omal ajal *Virulases* kasutatud variandiga. Siingi alustatakse varandusemotiiviga, kuid edasine püsib kronoloogilises järjestuses. Mis on kõigis ühist? Sarnane on kohakirjeldus ja koha täpsustamise põhimõtteline järjekord, samuti tulijate määratlemine võorasteks (või rootslasteks). Sarnane on ka see, et nende tegutsemisest on jäänud jäljed (püti asukoha auk, pütilauad koos tänumündiga, kasti

jäljed kaevandis ja autojäljed teel). Sündmuste toimumisaeg varieerub kolme aasta piires.

Ajalehes rõhutatakse toimunu värskest: teisipäevases lehes pakutakse lugeda reedestest sündmustest. *Virulases* ei otsita selgitusi, kas võõraste meeste tegevust oleks võinud ajendada ka miski muu, sest see polekski sobinud kõmulisse konteksti. 1939. aasta variandis ei oletata mingeid muid eesmärke peale kullaotsimise. Alles 1966. aasta üleskirjutusest saame teada, et mehed ise olevat ennast nimetanud maamõõtjateks. Nad võisid seda ka olla, kuigi informandis tekitas see kahtlust (*kangede kõnelnuva väega* ja kadusid ootamatult). *Virulases* sellest võimalusest ei kirjutada, loeme üksnes nende tööst jäänud seisukorra kirjeldust: *mäe tippu on maa peale tõmmatud ringisse rist ja risti juurest näidatud noolega suund varanduse peidupaika*. Ometi pidi kohalik rahvas kursis olema omakandi maade mõõtmisega. Kuid muistenditöde ei pea vastama objektiivsele reaalsusele.

Kõige uuem variant (1997) on ilmekas näide sellest, kuidas jutu käibelt kadumisega teiseb žanr, ka tundmatute otsijate tüübi tunnusmotiivid on kadunud. Uudis hiljuti toimunud sündmusest on asendunud pajatusega meeste naljategemisest, looga pseudoraha-august. See pidi ärritama kohalikku peremeest, kes varandusest ilma jäädes justkui sattus rumalasse olukorda. Omaaegsest jutust püsib Puiga talu maade kui sündmuskoha nimetamine, pärimuse kestmisele viidatakse (*jutt on selline, et sinna on maetud kuld*), oletatavasse varandusekohta tehakse uusi märke. E. Haljaku teadis, et sealt on kaevatud, kuid kes seda tegi, sellest pole enam juttu. Kunagise uudise tuum jääb imiteeritud varanduseotsimise ja sellega taotletud nalja kõrval teisejärguliseks.

Kõllest juhtumi puhul sekundeeris ajalehevariant intensiivsele kohalikule traditsioonile. Samasugune tekstikorpused moodustub seoses Kissu talu juhtumiga Kambja kihelkonnas. Ka seal on tuntud olnud pärimus Rootsi ajal peidetud varandusest, mida olevat käidud hiljem otsimas. Sellest on mõned kirjapanekud 1930. aastast, mõned 1985. aastast ja õnneliku kokkusattumuse tõttu üks 2001. aastast. Kõik need kinnitavad, et jutt on olnud Kambja ümbruses hästi tuntud, kõigis väideti, et lugu maa sisse peidetud varandusest oli rahvasuus olnud aastaid. Mõnikord piirduti teatega varandusest, enamasti suudeti meenutada just võõraste otsijatega versiooni. Veel 1985. aastal lindistatud muistend on

väga elav ja ilmekas. Ka teise informandi lapsepõlves (1924. aastal) toimunud sündmuse kirjalik meenutus kui hilisem variant on põnev ja terviklik. Selle järgi tekitas võõraste tegevus eluvust ja põhjustas jutte, s.t muistend elustati. Veel 40–60 aastat hiljem suudeti seda reprodutseerida tervikmuistendina. Lühike sõnum ilmus ka ajalehes, kuid võrreldes ülevaatega Kõlleste juhtumist leiame siin kaks olulist erinevust. Esiteks varanduse otsimisest Kissu talu maadel kirjutati ajalehes suure ajavahega. Muistendit elustanud sündmus toimus 1924. aastal, kuid ajalehes kirjutati sellest alles 1931. aastal pärast järjekordsete otsijate väidetavat käiku (*Elu* 4. juuli 1931). Ja teiseks: seekordne sõnum on lühike ja pealiskaudne ega ole mõjutanud ühtegi hilisemat arhiiviüleskirjutust.

Võrreldes pajatustega tuntud varandusteotsijaist on siin põhitähelepanu sündmuse sensatsioonilisusel, saladusel ja selle pooleldi ilmsiks tulekul. Lehevariantide esitusviis erineb harva arhiiviüleskirjutustest ning sõnumite struktuur ja sisu on eri väljaandeis sarnased (varieeruvad aeg, koht ja isikudetailid, nagu muistendeks ikka). Niisugune omaaegse pressis ilmselge huvi sellise pärimuse vastu aitab tõestada, et tegu oli nimetatud muistendite aktiivse kasutuse perioodiga. Kirjeldati sündmusi, mis just olid juhtunud ja tekitasid kohaliku rahva hulgas elavat vastukaja. Ühtlasi meenutati peaaegu iga kord andmeid sellesisulise pärimuse ammusest olemasolust vaatlusalusel paigas. Nimetatud jututüübi huvitav omapära ongi just see, et mineviku teated (lugu varanduse peitmisest Põhja-sõja ajal) seostatakse kestva olevikuga (kaardid peidukoha andmetega on kellelgi või Rootsi arhiivides kogu aeg olemas nagu ka umbmäärane info varandustest kusagil ümbruskonnas) ja lähiminevikuga (mingi aja eest käisid võõrad otsijad, kelle tegevusest jäid maastikule jäljed). Selline aegade ja sündmuste seos püsib ühesugune nii muistendivariantides kui lehesõnumites. Huvitav on see, et kui mõningad väljaanded avaldasid ERAst saadud vanemaid rahaaugujutte, siis nende hulgas ei leidu ühtegi sellesse jututüüpi kuuluvat muistendit (erandiks need jutud, mis R. Viidalepp oli valinud *Sakal* avaldamiseks), kuigi üleskirjutusi on juba 19. sajandi lõpust. Ei ajalehtedes ega muistendiüleskirjutustes kahelda sündmustes, millel oli kuuljaid ja pealtnägijaid ning edasijutustajaid. Neid jutte ei peetud muistenditeks ja usutavus kuulus kindla kriteeriumina nende retseptiooni.

Hinnangud ja mõjutused

Ajaleheartiklites tavaliselt mainiti kohalikku aardepärimust, aksepteeriti selle olemasolu. Seni pole ma arhiivimuistendite hulgast leidnud ühtegi, kus leiduks märkus, et informant on kõik oma teadmised saanud ajalehest. Võib-olla seda ei küsitud, võib-olla inimene ei mäletanud, võib-olla ta ei olnud sõnumist teadlik, võib-olla pidas ajalehevarianti üksnes oma andmeid kinnitavaks teabeks. Kuid ikkagi on võimalik, et informant jutustas rahvaluulekogujale ümber seda, mida ta oli lehest lugenud. Muistendiuurijad on alati jälginud jutu usutavuse aspekti ja üldiselt pidanud seda muistendi kui žanri tunnuslikuks omaduseks. Nimetatud seisukohta on küll ka kritiseeritud ja teisejärguliseks peetud (eriti kui tahetakse tänapäeva linnajutte pidada mingiks uueks nähtuseks). Kuid mainitud problemaatika torkab kindlasti silma ajalehevariantide ja arhiivitekstide võrdlemisel. Ajalehed sisendavad kahtlusteküllast retseptsiooni näiliselt vanema pärimuse suhtes. Näiteks 1929. aasta *Uudislehe* vastavasisulisel artikli pealkirjaks oli pandud “Rootsi kuld ei anna rahu – rahvajutte ja tõsiseid lugusid kullaotsijatest” (autori rõhutus), kus seati kahtluse alla kuldesemete leidumine Kullamaa Rohumäel: *Niisuguste kuldkujude olemasolust ei tea midagi kirikukroonikad ja seda juttu tuleb pidada ainult lapsikuks muinaslooks* (*Uudisleht* 11. detsember 1929).

Väljaande *Vaba Maa* ajakirjanik oli lugenud Mattias Johann Eiseni käsitlust Rootsi varandustest Eestis (ta viitab sellele) ja väljendas skeptilist suhtumist: *Kuigi näib arusaamatuna, miks rootslased suure Põhjasõja ajal just siia sõdade tallermaale oma kullatagavarad vedasid, on nende legendide uskujaid leidunud viimase 200 aasta jooksul ohtrasti ja kaevamisi toimetatud suure agarusega* (*Vaba Maa* 22. oktoober 1931). Sellest hoolimata muutus ta ka ise nende legendide uskujaks ühe konkreetse jutu puhul, mis millegipärast näis talle teistest usutavam: *Peidetud kulla kohta on aga hoopis kindlamad teated Räpina kihelkonnast. Räpina mõisa ligidalt, ühe talu maa pealt leitud umbes 50 aastat tagasi raudkast, milles olnud järgmine rootsikeelne sedel: Täna sel päeval 12. juulil 1710 on Rootsi sõjakas sa Vene sõjaväe pealetungil siia maha matnud 2 tonni 200 000 kuld-tükiga. Koha möödud... jne* (*Vaba Maa* 22. oktoober 1931). Raudkasti leidmine, kiri ja kindel daatum justkui eristasid teate kahtlastest legendidest. Sama muistend leidub näidete hulgas, mis M. J. Eisen esitas ülalnimetatud artiklis (Eisen 1928).¹⁵

Kunagise kõrtsihoone rusud Räpina kihelkonnas, mille all olla rahvapärimuse andmetel olnud Rootsi matusekoht, kloostriivarmed ja peidetud varandused P. Rauba foto 1937.

Ajakirjaniku seisukohalt *kindlamad teated* olid tegelikult täpselt samasugune osa pärimusest nagu need legendid tervikuna, millele ta sõnumi alguses viitas. Omapärast soovi – olla sündmustest ees – väljendas ennustus ajalehes *Esmaspäev* (26. mai 1935): *Lähenev suvi paneb peidetud varanduste otsijate pere jälle kihama. Lähem tulevik selgitab, kui palju ja kus jälle varasid päevavalgele tuuakse.* Nii kirjutades lubati dialoogi jätkumist. Kuid ennustus ei täitunud.

Kuigivõrd tehti aardepärimusest juttu ka seoses arheoloogiliste kaevamiste ja/või avastustega. Selles osas ilmutavad kirjutajate hinnangud alati haritust. Ajakirjanike tähelepanekud, et rahvapärase arvamuse järgi leiduvat varandusi peaaegu igas arheoloogilist huvi pakkuda võivas paigas, on kindlasti asjakohased. Lehe andmetel olevat kalme avastamine Olustveres elustanud kohaliku varanduste otsimise traditsiooni, sõnast sai tegu (*Vaba-Maa* 5. detsember 1929). Ajalehes *Kaja* kirjutati leiduderohketest kaevamistest Kadriina kihelkonna Ojaveski küla lähedal ja märgiti: *Nüüd kaevavad seal kohalikud öösi kuuvalgel, lootes leida sealt rahapada, mida aga muidugi seal pole* (*Kaja* 9. september 1931).

Kirjutistes ei loobutud olemasoleva pärimuse nimetamisest teate vormis, informatsioonina. Seevastu usundilisi muistendeid kas väliditi või arvati nõudvat moodsale inimesele suunatud kommentaare

ja hinnanguid. Ajalehetoimetajad ei uskunud niisuguste muistendite tõepärasust, eeldati, et ka nende lugejad enam ei usu, ja kirjutati laadis, mis vanade aegade uskumuste üle imestamisest ulatus väljajanaermiseni. Kui folklorist läks näiteks 40 aastat hiljem küsitlema niisugust ainet toleaegsete laste käest, väljendasid need tihti samaugust imestust, naersid või kehtasid teadmatuses õlgu, kui kõrgharidusega inimesed küsimusi esitasid (on muidugi ka teistsuguseid näiteid). Nende sõnumite puhul aga, milles vahendati väidetavalt tõestisündinud juhtumeid, langeb igasugune imestamine ja väljajanaermine ära. Mingi tegelik sündmus aktiveeris pärimuse ja see sõnastati uuesti, kohendati ja loodi kirjalik žurnalistlik variant. Selle mõjul võis taaselustuda ka lugu, millel käivitavat sündmust tegelikult polnudki. Pressi tähelepanu ja osavõtt saadab kaasaegseid muistendeid. Need sõnumid, mida siinses vaatluses uurisime ja mille puhul ei kaheldud sisu tõesuses, vahendavad tol perioodil kaasaegseid, käibivaid aardejutte. Tihti ulatus ja ulatub nende tundmine nii minevikus kui ka olevikus kaugemale.

Rahaaugud andsid kõneainet, ükskõik kas muistendeiks, kaasaegseteks rahvajuttudeks, tõsieluteadeteks või kuulujuttudeks nimetatuna. Ajalehe seisukohalt oli nende funktsiooniks üldise infoedastamise foonil näidata väljaannet suhtluses rahvapärase temaatikaga, teema ja selle narratiivsed väljendusvõimalused ise olid pressile ju tänuväärset kuum aines kõmulugudeks. Kõmuloo funktsioon saab aga olla ainult soov lehte jätkuvalt hästi müüa ja sellepärast pole teema aktualiseerumine ajakirjanduses erandlik ega arusaamatu.

Tolleaegne ajakirjanike põlvkond kasutas stiili, mis võimaldas selgepiirilisel eristada klassikalisi aaremuistendeid kaasaegsetest või kaasaegsetena tunnetatud lugudest. See väljendus hinnangutes niisuguste *legendide* (seda sõna kasutati ajalehtedes klassikaliste muistendite kohta) uskumisse. Avaldati Eesti Rahvaluule Arhiivist saadud jututekste, mille päritoluviietest piisas, et määratleda nähtus minevikuliseks. Niisugune esitusviis puudub lugudest, kus kirjeldati kellegi aardeleidu (mis võis olla ka arheoloogiline leid) või sooviti esitada tõesena mõjuvat informatsiooni peidetud või leitud varandusest.

Ajalehtedes ilmunud arhiivimuistendite tüpoloogiline kuuluvus on tunduvalt mitmekesisem, kui võrrelda seda kirjutistega tegelikest või tegelikena esitletud juhtumitest. Väljaanne oli huvitatud oma kompetentsuse demonstreerimisest. Taheti lugejale märku anda, et jälgiti kohalikku informatsiooni peidetud varandustest, ja ühtlasi avaldati seda ajastu vaimu kohaselt. See aga väljendas suh-

tumist teabe tõepärasusse ja usutavusse. Hoolimata mõnikord ilmsiks tulevast skeptitsismist traditsiooni suhtes rakendasid lehetegijad ikkagi samu pärimuslikke jutusisu tõestusvõtteid (konkreetne aeg, koht ja isik) ning rõhutasid oma sõnumites muistendi usutavust (teksti muistendiks pidamata). Ajakirjandus avaldas teatud tekste ning ühtlasi kujundas pärimuse selle osa retseptiooni. Näiteks ei kõigutatud traditsioonilist veendumust varade Rootsi päritolust, vaid pigem kinnistati seda. Ajakirjandus kui folkloori leviku üks kanal vahendas 1920.–1930. aastatel aktiivselt tollal kaasaegseid aardejutte tundmatute varanduseotsijate tegevusest ning pajatusi kohalikest rohkem või vähem tuntud püsikaevajatest. Nimeetatud süžeede taustaks ning lisaks arheoloogiliste leidude-kaevamiste ülevaadetele avaldati teate vormis aardepärimust, mis fikseeris varanduse arvatava peidukoha.

Kas ajakirjandus jäi sellel teemal kirjutades pärimusest maha, ruttas ette või sekundeeris paralleelselt ja samaväärselt? Küllap on ülekaalukam viimane kriteerium, eelkõige kaasaegsete juttude avaldamise seisukohalt. Selleks oli võimalus ja vajadus. Lehetegijad ei kuulunud mingisse eraldatud maailma sotsiaalses ega ruumilises mõttes, neil oli side lugejaskonnaga. Ning teema seati vastavusse pressi taotlustega. Kuid kui mõtiskleda ajakirjanduse mõjutajapositsiooni üle, võib märgata püüet astuda sammu võrra ettepoole oma lugejatest kui traditsiooni tundjatest ja kandjatest. Sellega, mida valiti avaldamiseks, mida välditi ja missuguseid hinnanguid anti, asus ajakirjandus küllap ka selle tühise teema sees täitma oma meelsust kujundavat ja mõjutavat paratamatut salarolli.

1930. aastate teiseks pooleks selliste sõnumite avaldamise tühin vaibus. Teema oli ammendumas ja võimalik, et mõjusid tõsinevad poliitilised olud.

Kommentaarisid

¹ Meedia rolli tunnetamine tänapäevatradsiooni ilmingutes on märgatav peaaegu kõigis artiklites väljaandes *Meedia. Folkloor. Mütoloogia*. Tänapäeva folkloorist III. Tartu 2000.

² Näiteks kogumisaruannete bibliograafiat ja rohkesti viiteid tema üleskutsetele ja artiklitele vt Laugaste 1989.

³ Pärimusteksti edasiandmisel aset leidvast jutustatud sündmuse ja jutustatava sündmuse ajasuhete hägustumisest üldisemalt vt Raudalainen 2001: 215.

⁴ RKM II 336, 390 (1) < Väike-Maarja khk., Nõmme k. – Mall Hiimäe < Linda Vöörmann, 81 a. (1979)

⁵ On siiski võimalik, et mõnikord väljendab ebamäärane esitus salatsemist ja teadmiste varjamist. Üldiselt eelistatakse oma informeeritust demonstreerida, isegi üledemonstreerida.

⁶ Narva linna ja ümbrusse peidetud varandustest kirjutasid *Põhja Kodu* 15. juunil 1929, *Narva Postimees* 24. juulil 1929, *Meie Maa* 24. mail ja 25. septembril 1930, *Tapa Sõna* 31. oktoobril, 7. novembril ja 24. detsembril 1930, *Rahvaleht* 4. detsembril 1930, *Virulane* 22. novembril 1930, 24. jaanuaril 1931 ja 27. jaanuaril 1932, *Alutaguse Elu* 24. detsembril 1931 ning *Põhja-Eesti* 24. jaanuaril ja 14. aprillil 1931.

⁷ Rakvere linnuse varandustest ilmusid sõnumid väljaannetes *Virulane* 21. mail ja 19. septembril 1927 ning 19. septembril 1929, *Maa* 21. septembril 1929, *Virulane* uuesti 14. ja 21. jaanuaril 1933 ning *Esmaspäev* 4. augustil 1935.

⁸ Varandustest Vaivara ümbruses vt *Narva Postimees* 5. juulil 1929, *Uudisleht* 11. detsembril 1929, *Virulane* 15. oktoobril 1931 ja *Kaja* 16. oktoobril 1931.

⁹ RKM I 27, 48 < Vaivara khk. – toodin Eesti Kirjandusmuuseumi valvelauda 1992. aastal.

¹⁰ Ka ajalehes *Meie Maa* 25. septembril 1930 ilmunud loos “Eestis otsitakse kulda” kasutati sama väljendit: *Nüüd olevat aga kaks venda A-d hakanud otse elukutselisteks otsijateks*. Pöörakem tähelepanu pealkirjadele “Kullapalavik Olustveres” (*Vaba Maa* 5. detsember 1929) ja “Kullapalavik Virumaal” (*Vaba Maa* 22. juuli 1930). *Virulane* kirjutas: *Kui mitte just kullaleiult, siis vähemalt otsimispalavikult sarnanevad Virumaa “kullakaevandused” pisukesele Klondikile* (*Virulane* 15. oktoober 1931).

¹¹ ERA II 12, 385/91 (21) ja (22) < Simuna khk., Koila k. – Richard Viida-lepp < Karl Tisler, s. 1905 (1929).

¹² Pääsukesekivi – kivil istunud pääsukeste järgi (RKM II 211, 118/9 (56) < Kodavere khk., Pala v., Säärtsa k., Tõntsu t. – Mall Proodel < Aliide Õunap, 60 a. (1966)).

¹³ Muistend on tuntud Soomes Marjatta Jauhiaise ja Lauri Simonsuuri usundiliste muistendite motiivi- ja tüübiloendis tüübina P 541: *Aarrelöytö-outoja miehiä, pohjalaisia, venäläisiä ilmestyy seudulle hallussaan aarekartta tai tieto aarteesta – häviävät kaivettuaan salaa aarten itselleen* (Jauhainen 1999: 300).

¹⁴ Tegelikult leidub Jaan Jungi käsikirjas 1896. aastast ka üks varasem, teateline variant. Kuivõrd kohanimed mõnevõrra erinevad, tõestab J. Jungi

teisend, et mõeldakse siiski sama kohta, vrd: *Krootuse vallas Puiga talu maal [---] elanud rikas Krapski Peeter [---]* (Mss 62).

¹⁵ *Eesti Kirjandus*, kus M. J. Eiseni käsitus ilmus, oli kitsa lugejaskonnaga erialaajakiri, mitte üldist huvi pakkuv väljaanne.

Kasutatud kirjandus

Bennett, Gillian 1999. *Alas, Poor Ghost!* Traditions of Belief in Story and Discourse. Utah: Utah State University Press.

Eisen, Matthias Johann 1928. Rootsi kulda Eestis. *Eesti Kirjandus* XXII, lk 211–220.

Ellis, Bill 1989. When is a Legend? An Essay in Legend Morphology. *The Questing Beast. Perspectives on Contemporary Legend* IV. Sheffield: Scheffield Academic Press, lk 31–53.

Elu 1931. Kivi alt kaevati kulda, 4. juuli.

Elu 1933. Oraval otsitakse kulda, 15. november.

Esmaspäev 1928. Kullaauk Lelle mõisas, 26. november.

Esmaspäev 1934. Kullakaevajad Toolses, 25. november.

Esmaspäev 1935. Rahaauk ava end! 26. mai.

Gerndt, Helge 1986. *Kultur als Forschungsfeld. Über volkskundliches Denken und Arbeit.* Münchener Beiträge zur Volkskunde V. München.

Hiimäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused.* Kujunemine ja koht rahvajutu-traditsioonis. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiimäe, Reet 2000. Vägivald massimeedias: stereotüübid, sümbolid, tegelikkus. Mare Kõiva (toim). *Meedia. Folkloor. Mütoloogia.* Tänapäeva folkloorist III. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 161–169.

Hobbs, Sandy 1987. The Social Psychology of a “Good” Story. Gillian Bennet & Paul Smith & J. D. A. Widdowson (toim). *Perspectives on Contemporary Legend* II. Sheffield: Sheffield Academic Press, lk 133–148.

Jauhiainen, Marjatta 1999. *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit.* Tarkistettu ja laajennettu laitos Lauri Simonsuuren teoksesta *Tyypen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen* (FF Communications 182. Helsinki 1961). Helsinki: Suomalisen Kirjallisuuden Seura.

Kaja 1931. Sillaotsa kullakaevandus. Toimetatakse öösel salajasi otsimisi, 9. september.

Kalda, Mare 1996. Teadaanne härradele Majandusministeeriumi mäeasjandusosakonda. Mõnest varanduseotsimisest loost. Janika Oras (toim). *Vaga vares.* Pro Folkloristica IV. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 53–60.

Kalmre, Eda 2000a. Katastroofifolkloorist. *Estonia ja Titanic*. Mare Kõiva (toim). *Meedia. Folkloor. Mütoloogia*. Tänapäeva folkloorist III. Tartu. Eesti Kirjandusmuuseum, lk 263–284.

Kalmre Eda 2000b. Lilla Daam. Kogukonna usundiline muistend kui homogeenne tervik. *Mäetagused* 13. Hüperajakiri. Tartu, lk 63–98 (<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr13/lilladaa.htm>).

Kittredge, George Lyman 1929. *Witchcraft in Old and New England*. New York: Russell & Russel.

Krikmann, August 1927. Maa-alune Rakvere – vanarahva mälestuse järelle A. Krikmann. *Virulane* 19. november.

Laugaste, Eduard 1989. Dr. Jakob Hurda töö eesti rahvaluule kogumisel. *Jakob Hurda teened rahvaluuleteaduse arendamisel*. Töid eesti filoloogia alalt. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 848. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 4–47.

Lauk, Epp 2000. Eesti ajakirjanduse arengujooni XX sajandi algusest 1930. aastate lõpuni. Epp Lauk (koost). *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloo 1900–1940*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 3–12.

Lõhmus, Maarja 2000. Kust otsida meediatekstide sotsiaalset põhja? Mare Kõiva (toim). *Meedia. Folkloor. Mütoloogia*. Tänapäeva folkloorist III. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 153–160.

Mss = J. Jungile ja Eesti Kirjanduse Seltsile saadetud arheoloogilise süga kirjade kogu. Originaal Ajaloo Instituudis.

Narva Postimees 1929. Kullaotsimise palavikus – lähema mineviku pilte Narva ümbrusest, 24. VII.

Peegel, Juhan 1998. See leht olgu teile üks juhataja... Meie esimese ajalehe sisust. Tõnu Tannberg (koost). *Tarto maa rahwa Näddali-Leht*. Uurimusi ja allikmaterjale. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv & Eesti Kirjandusmuuseum, lk 11–24.

Raudalainen, Taisto 2001. Pärimusajaloo oneiro-poetiline dominant: unenägemise ja ilmutuste rollist pärimussidusas eluloolises jutustamises. Mare Kõiva & Kristi Salve (toim). *Paar sammukest XVIII*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 211–246.

Rootsmäe, Lemming & Rootsmäe, Ilse 1990. *Võnnu kihelkonna kohanimed ja minevik*. Tartu. Käsikiri Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti Rahvaluule Arhiivis.

Rüga, Melly & Lauk, Epp 2000. Uudisžanri muutumine ajalehes Postimees aastatel 1892–1919. Epp Lauk (koost). *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloo 1900–1940*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 67–78.

Selberg, Torunn 1993. Folklore and Mass Media. Pertti J. Anttonen & Reimund Kvideland (toim). *Nordic Frontiers. Recent Issues in the Study of*

Modern Traditional Culture in the Nordic Countries. NIF Publications 27. Turku: NIF, lk 201–215.

Silm, Sander 2002. Raadi järv peitis mõisnike varandust. *Tartu Postimees* 23. aprill (<http://www.postimees.ee/index.html?op=lugu&id=55567>).

Smith, Paul 1999. Definitional Characteristics of the Contemporary Legend. *FOAFTale News*. Newsletter of the International Society for Contemporary Legend Research 44, lk 5–7.

Ugala 1929. Emumäe peidetud varad, 31. jaanuar.

Uudisleht 1929. Rootsi kuld ei anna rahu – rahvajutte ja tõsiseid lugusid kullaotsijatest, 11. detsember.

Vaba Eesti 1923. Saladusline keller “Kantsi” kõrtsi all, 3. mai.

Vaba Maa 1929. Kullapalavik Olustveres, 5. detsember.

Vaba Maa 1931. Rootsi kulda Eestis, 22. oktoober.

Viidebaum, Richard 1931. Kulda ja hõbedat Sakalamaal. *Sakala Pühapäev* 14 (Kevadpühad).

Virtanen, Leea 1996. *Apua! Maksa ryömiä*. Nykyajan tarinoita ja huhuja. Helsinki.

Virulane 1927. Tööd Vallimäel kestavad, 21. mai.

Virulane 1927. Saladuslikud mäekaevajad Mäetagusel, 13. juuli.

Virulane 1929. Saladuslise varanduse järgedel, 19. september.

Virulane 1931. Virumaal kaevatakse kulda, 15. oktoober.

Virulane 1932. Otsitakse puusärke suurte aaretega – salapärased varanduseotsimised Narvas, 27. jaanuar.

Virulane 1932. Rahaaugud – Eesti Rahvaluule Arhiivist, 24. november.

Virulane 1933. Lossikäikude puhastamisega võib alata, 21. veebruar.

Virulane 1933. Võrumaal leiti rahaauk, 9. mai.